

O'ZBEK ARXEOLOG OLIMLARINING O'ZBEKISTON TARIX FANI RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI.

Nematov Muhammadyusuf Mamirjon o'g'li

Andijon davlat universiteti Tarix (yo'nalishlar va
faoliyat turi bo'yicha) yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11196079>

Annotatsiya: Dunyo sivilizatsiyasida O'zbekistonning munosib o'rni bo'lib, uning tarixiy o'tmishi doimo jahon olimlarini qiziqtirib, o'ziga jalb qilib kelgan, mamlakatimiz diyoridan yetishib chiqqan olimlar ham yurtimizda tarix fanining rivojlanishi uchun o'zlarining munosib hissalarini qo'shishga intilishgan. Maqola shu masalalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Arxeologiya, tarix, Yevropa, ziyoli, qadimgi

Arxeologiya fani dunyo miqyosida katta tarixiy taqdirga ega, o'z shakllanish va taraqqiyotining uzoq yo'lini bosib o'tgan ijtimoiy gumanitar fan sohasidan biridir. Manbalardan ma'lumki, insoniyat antik davridayoq qadim o'tmish tarixga, moddiy madaniyat va san'at namunalarini o'rganishga qiziqqa boshlagan (Fukidid, Pavsoniy, Pliniy...). Yunon faylasufi Platon (Aflotun) o'z asarida "arxeologiya" atamasini mil. avv. IV asrdayoq "qadimgi davrlarda o'tgan voqealar" ma'nosida ishlatgan. Miloddan avvalgi VI asrda Vavilon hukmdori Nabonidning qadimgi joylarda qazishlar o'tkazgani, Qadimgi Rimda ham muntazam qidiruv qazishmalari olib borilgani haqida ma'lumotlar mavjud. Demak, arxeologiya fan sifatida shakllanish jihatidan boshqa sohalarga nisbatan ancha yosh bo'lsada, uning muqaddima ildizlari uzoq tarixiy davrlarga borib taqaladi[1, 16-21b].

Qadimgi tarix va san'at namunalariga bo'lgan qiziqish o'rta asrlarda bir qadar pasaygan. Lekin XIV-XVI asrlardagi Yevropa "Uyg'onish davri"da ko'hna osori – atiqalar va antik davr madaniyati, ayniqsa, tasviriy san'atiga bo'lgan qiziqish qaytadan kuchaygan. "Uyg'onish davri" haykaltaroshlari, rassomlari uzoq antik davrda o'tgan hamkasblari ijodi ta'sirida va hatto ularga taqlid qilgan holda o'z asarlarini yarata boshlaganlar. Natijada, o'sha davr jamiyatining muayyan tabaqasi, aslzodalar orasida qadimgi dunyo, ayniqsa antik davrga oid asl nusxa osori – atiqalarni to'plash, keng miqyosda "kolleksiyachilik" ishlarini yo'lga qo'yish odat tusiga kirgan. Bu holat o'z navbatida, XVII asrda rejasiz asosda, xazina qidirish ilinjida ko'p sonli qazuv ishlarini o'tkazila boshlashga va katta miqdordagi arxeologiya yodgorliklarini yo'q bo'lib ketishiga sabab bo'lgan.

G'arbiy Yevropada kechgan jarayonlar singari Rossiyada ham ko'hna ashyolarga bo'lgan qiziqish ancha erta XVII asrdan boshlangan. XVIII asrning ikkinchi yarmiga kelib Rossiya dvoryanlari o'rtasida antik davrning san'at

asarlari va umuman moddiy madaniyati namunalariga bo'lgan ehtiyoj juda kuchayib ketgan. Shu sababli, skif mozorqo'rg'onlari, Qrim yarim orolidagi qadimgi yunon polis – shaharlari, Bosfor podshohligiga qarashli ko'hna yodgorliklar ayovsiz ravishda qazib ochila boshlagan.

Bu davr “arxeologiyasi”, asosan qimmatbaho metallardan ishlangan ashyolar, mumtoz san'at namunalarini qo'lga kiritishni maqsad qilib olgan. Sababi, bunday osori – atiqalarni bozori chaqqon bo'lib, ularni Yevropa mamlakatlaridagi auksionlarda, muzeylar va shaxsiy koleksionerlarga yaxshi narxlarda sotish mumkin edi. Eng achinarlisi, asosiy maqsadi moddiy manfaat ko'rish bo'lgan ushbu “tadqiqot”larning na ilmiy, na uslubiy jihatlariga e'tibor berilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, XIX asr o'rtalarida birgina graf A.S. Uvarov tomonidan qisqa muddat ichida yuzlab mozorqo'rg'onlar qazib ochilgan va undagi moddiy madaniyat namunalari talon-taroj qilingan. Bu paytda, yuqorida ta'kidlanganidek, qazuv– qidiruv ishlari bilan asosan, boy–badavlat, aslzoda odamlar shug'ullangan va haqli tarzda mazkur davr izlanishlari “dvoryanlar arxeologiyasi” nomi bilan tarixga kirgan.

Ma'lumki, bu davrlarda, ya'ni XVIII asrning oxiri XIX asrning birinchi yarmida Turkistonda qadimgi joylarda, ko'hna makonlarda, qazuv ishlari olib borish odat tusiga kirmagan. Bu holatni mahalliy aholining ma'naviy, ruhoniylar dunyoqarashi bilan izohlash mumkin. Zero, o'lkaning ruhoniylar hayotida ustuvor bo'lgan islom ahkomlari, shariat qoidalari bo'yicha ko'hna joylar, muqaddas qadamjoylar, qadimiy qabristonlar va makonlar o'rnini qazish, marhumlar ruhini bezovta qilish “gunohi kabir” hisoblangan. Lekin ushbu fikrlar o'sha zamonlarda Turkiston o'lkasi aholisida o'z o'tmish tarixiga, qadimiy ajdodlardan qolgan moddiy madaniyat namunalariga qiziqish, ular haqida muayyan bilim, ilmiy tushunchalar batamom bo'lmagan degan g'ayri ilmiy ma'noni bermaydi. Binobarin, Turkiston o'lkasi podsho Rossiyasi qo'shinlari tomonidan istilo qilinib, undagi mavjud uchta xonlik vassal davlatlarga aylantirilgandan so'ng, XIX asrning 70- yillaridan boshlab o'lka xalqlarining o'tmish tarixi va madaniyatini faol tarzda o'rganishga kirishgan rus mutaxassislari, ushbu tadqiqotlarning muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun mahalliy aholining peshqadam ziyolilari, ilg'or fikrlovchi ulamolari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatganlari haqida aniq ma'lumotlar mavjud.

O'sha davrlarda Rossiya ijtimoiy gumanitar fanining darg'alari hisoblangan N.I. Veselovskiy, V.V. Bartold, Ye.F. Kal, A.N. Samoylovich va ko'plab boshqa taniqli olimlar o'zlarining Turkiston bo'yicha o'tkazgan tadqiqotlarida mahalliy o'lkashunoslar, kolleksionerlar va qadimiyat havaskorlaridan katta amaliy

ko'rsatmalar, qimmatli yo'l-yo'riq, maslahatlar olganliklarini, o'z xotira va hatto ilmiy asarlarida bot-bot ta'kidlaganlar.

Toshkentlik savdogar Akram Asqarov o'zining ko'p sonli, turli davrlarga oid qadimiy ashyolar kolleksiyasi bilan shuhrat qozongan. U N.I. Veselovskiy rahbarligida Turkistonda o'tkazilgan qazuv-qidiruv tadqiqotlarida bir necha marta qatnashgan. N.I. Veselovskiyning ta'rifiga ko'ra, Akram Asqarov, ayniqsa qadimgi tangalarni yig'ishda katta tajribaga ega bo'lgan, u aksariyat hollarda tangalardagi yozuvni bexato o'qigan, zarb qilingan shahri va sanasini to'g'ri aniqlagan. Akram Asqarov kolleksiyasi o'z davri uchun nafaqat katta ilmiy qimmatga ega, balki uning kolleksiyachilik sa'y - harakatining o'zi o'sha davr uchun Turkiston ziyolilari faoliyatidagi nodir hodisa hisoblangan[2].

Xulosa sifatida takidlash mumkinki, mustaqillik sharofati bilan Vatanimiz tarixini jiddiy o'rganish uchun barcha shartsharoitlar yaratildi. Kommunistik mafkura hukmronligi davrida xalqimizning boy tarixini kengroq o'rganish imkoniyati bo'lmaganligi tufayli yechilishi zarur bo'lgan qator muammolar to'planib qolgan edi. Mamlakatimiz olimlari esa ushbu masalalarni yechish yo'lida qattiq mehnat qildilar va tarix, arxeologiya fanlariga o'zlarining beqiyos hissalarini qo'shishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jahongirov Burxon Bo'ronovich. O'zbekistonning Yevropa mamlakatlari bilan ilmiy-texnikaviy aloqalari. O'tmishga nazar jurnali. 2021. 2 son, 4 jild. –B.16-21
2. Usmonov Q, Sodiqov M, Burxonova S. O'zbekiston tarixi. -T.: Iqtisodmoliya.2016.
3. <http://arxivuz>

